

УДК 81-23

ДІЕСЛІВНІ ЕКСПРЕСИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Юносова Валентина Олександрівна,

к.філол.н., доцент

Бердянський державний
педагогічний університет,

м. Бердянськ, Україна

yunosova@i.ua

Анотація: У статті досліджено дієслівні експресиви на позначення руху. Зокрема класифіковано їх залежно від маркування в лексикографічних виданнях, семантики, а також визначено їхню стилістичну роль. Зроблено висновки, що дієслівні експресиви на позначення руху становлять невичерпний потенціал української мови для вираження думок, почуттів, емоцій, а також виявляють її національну самобутність.

Ключові слова: емоційно-експресивна лексика, експресиви, лексична семантика, конотація, стилістичне маркування.

Лексична експресивність є обов'язковим і важливим складником системи виражально-зображальних засобів мови й мовлення. Лексичні експресиви виконують функцію посередника між денотативним світом (об'єктивною реальністю) і внутрішнім світом людини, гамою її почуттєвих станів; між мовою і мисленням. Вони увиразнюють комунікативні акти, відбивають живу мовну стихію, становлять згустки емоцій, оцінок, енергії, руху, динаміки; їх часто характеризують як вияви національної самобутності [1, с. 39], адже «те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [2, с. 187].

Вивченням експресивів та їхньої ролі в художніх текстах займалися С. Бирик, Н. Бойко, І. Веремійчук, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Пустовіт, О. Селіванова, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Чабаненко та ін.

Беззаперечним є той факт, що експресивна лексика в поєднанні з системою засобів різних рівнів забезпечує створення образних, емоційно виразних текстів [3, с. 56]. Саме тому матеріалом для дослідження ми обрали романи відомої української письменниці Люко Дашвар, які сьогодні є справжніми бестселерами: «Село не люди», «Молоко з кров'ю», «РАЙ.центр», «#Галябезголови».

Мета роботи – схарактеризувати дієслівні експресиви на позначення руху в романах Люко Дашвар.

Усі емоційно-експресивні лексеми на позначення руху, зафіксовані в аналізованих творах, спробуємо поділити на групи залежно від їхнього маркування в лексикографічних виданнях.

Найбільшу за обсягом групу дієслів на позначення руху становлять *розмовні* слова. А. Коваль вважає, що за своїми стилістично-смісловими якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, вживається в писемній і усній формах її (насамперед у художньому і, частково, у публіцистичному стилях), де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресивності [4, с. 105]. Це виразно ілюструють приклади її використання у творчості Люко Дашвар: «*Роздратований Тьома пішки **брьохав** на Березняки...*» [5, с. 13], де *брьохати* – «розм. Поволі рухатися в чому-небудь рідкому, грузькому (воді, болоті, снігу і т. ін.)» [6, Т.1, с. 244]; «*Уже й татко, п'яний в димину, **ввалився** до хати, впав на підлогу посеред кімнати...*» [7, с. 8], де *ввалитися* – «розм. Заходити куди-небудь важкою ногою, незграбно, здіймаючи шум і т. ін.» [6, Т.1, с. 302]; «*Я тут одна карячуся, у школі діти чекають, а воно **десь вештається***» [7, с. 4], де *вешатися* – «розм. Ходити сюди-туди, в різних напрямках, блукати, бродити де-небудь» [6, Т.1, с. 345]; «*Насупився і пішов на групу туристів – ті саме **вивалили** з автобуса і прямували в бік бапти Івана Кушника*» [8, с. 93], де *вивалити* – «розм. Виходити звідки-небудь або з'являтися

десь у великій кількості» [6, Т.1, с. 359]; «– Просто втомилися... Незвичні ми пішки по десять кілометрів **відмахувати**» [7, с. 40], де відмахувати – «розм. Проходити, пробігати значну віддаль» [6, Т.1, с. 604]; «Микишка від несподіванки **відсахнувся**, та відповісти не встиг» [8, с. 94], де відсахнутися – «розм. Раптово відсуватися, відхилятися, відскакувати» [6, Т.1, с. 635]; «Орися як почувла, так і **гайнула в степ**» [9, с. 4], де гайнути – «розм. Швидко побігти, помчати; майнути» [6, Т.2, с. 17]; «Інші хлоп'ята **ганяють** селом, аж курява стовпом, а Стьопка всядеться на лавці й усе під ноги дивиться» [9, с. 8], де ганяти – «розм. Те саме, що гнати і гонити з тією різницею, що означає рух, який відбувається в різний час або в різних напрямках» [6, Т.2, с. 27], гнати і гонити з – «розм. Швидко бігти, їхати, мчатися» [6, Т.2, с. 92]; «До пізньої години на Гізелиній «тойоті» Макар із Гоциком утрюх **гасали** столицею у пошуках хоч якогось Любиного сліду і чим далі їхали, тим більше усвідомлювали – вони зовсім не знали Люби» [8, с. 131], де гасати – «розм. Жваво бігати в різних напрямках // Метушливо переміщатися в різних напрямках (на конях, машинах і т. ін.)» [6, Т.2, с. 39]; «Запізнення у «Беллі» були другим жорстким табу, тому наступного після дня народження ранку Галя з кошеням у коробці і **зірвалася з дому разом із першими маршрутками**» [5, с. 19], де зриватися – «перен., розм. Раптово залишати якесь місцеперебування, кидати якусь роботу і т. ін.» [6, Т.3, с. 702]; «– Ну все! Я **погнав**. Іще одну простиню візьму, а ти для себе з дому стягни» [7, с. 17], де погнати – «розм. Швидко побігти, поїхати; помчати» [6, Т.6, с. 713], «Рома вже **посунув** до дверей, та Сердюк ухопив його за рукав» [8, с. 26], де посунути – «розм. Йти, пересуватися нешвидко, поволі» [6, Т.7, с. 387]; «Раїса покірно до кухні **потюпала**, а Залусківський далі веде...» [7, с. 53], де потюпати – «розм. Піти, побігти дрібними кроками» [6, Т.7, с. 435]; «Навіть перехрестила вантажівку Залусківського, коли той із Шанівки по темному **рвонує**» [7, с. 26], де рвонутися – «розм. Поривчасто, раптово рушити, різко почати рух» [6, Т.8, с. 463], «Відколи це ти, Льошо, через вікна до хати **сунеш?**» [9, с. 55], де сунутися – «// розм. «намагатися проникнути кудись настирливо, без дозволу» [6, Т.9, с. 842]; «Людка озирнулася: шанівці біля столу **топчуться**,

перемовляються пошепки, мужики з незнайомими людьми про щось балакають, баба Ничипориха до них прилаштувалася...» [7, с. 31], де топтатися – «//розм. Ходити, пересуватися з місця на місце на невеликому просторі» [6, Т.10, с. 199]; «Дядько **тупцював** за ним, непевно озирався, ніяковів від блискучих золотистих табличок на дверях, але тримався – про справу пам'ятав» [8, с. 114], де тупцювати – «розм. Іти, ходити» [6, Т.10, с. 323]; «...Вовка Сердюк **чвалав** порожніми вулицями до батьківської хрущовки і з усією очевидністю розумів – це кінець» [8, с. 62], де чвалати – «розм. Іти повільно, важко ступати, утворюючи шум, шарудіння; брести» [6, Т.11, с. 286]; «А онде хлопці **чешуть**. Піду» [7, с. 11], де чесати – «розм. // Швидко рухатися, бігти щосили» [6, Т.11, с. 314], «...без надій і сподівань приніс цукерку, поклав на підвіконня відчиненого Марусиного вікна і вже хотів **чкурнути**, бо наївно вірив, що Маруся не здогадується, хто то з ночі в ніч стільки років тягає їй солодощі, як з відчиненого вікна визирнула дівчинка» [9, с. 12], де чкурнути – «розм. Дуже швидко бігти, летіти і т. ін. // тільки док. Швидко утекти» [6, Т.11, с. 343], «Із вікон визирають: хай би Роман п'яним був, а тепер протверезів і додому **човгав**... Таж – ні» [7, с. 51], де човгати – «розм. Іти, ходити повільно, ледве піднімаючи ноги; плестися» [6, Т.11, с. 347]; «Хотіла в хату **шмигнути**, а потім придумала. До сараю підійшла» [7, с. 38], де шмигнути – «розм. // Крадучись, проскочити крізь щось, повз кого-, що-небудь кудись» [6, Т.11, с. 502].

Рідше трапляються дієслова на позначення руху з фамільярною та жаргонною конотацією: «–Ану, бабо, тихіше! – гримнув на Ничипориху Роман. – **Вимітайтеся** мені. – Разом **вимітаймося**, – Ничипориха. І просить: – Гайда на Шанівку глянемо» [7, с. 94], де вимітатися – «фам. Виходити звідкись, залишати приміщення і т. ін.» [6, Т.1, с.432]; «Це ж треба – заміж вискочила, на вулицю з чоловіком **виперлася**, а сама переді мною те намисто по грудях катає» [9, с. 19], де перти – «фам. Іти, пересуватися, тікати швидко, навально і т. ін., незважаючи ні на які перешкоди; намагатися проникнути кудись без дозволу» [6, Т.6, с. 333], «Мала як підскочила, як гайнула до хати... Жінки з вулиці: – А куди це твоя Маруська **вишилася**?» [9, с. 5], де ушитися (вишитися) – «фам. Спішно

залишати місце свого перебування; тікати» [5, Т.10, с. 540]; «За тиждень після телефонного дзвінка Любиної мами Гоцик намірився податися на рідну Сумщину до осені, може, **змотатися** в Конотоп...» [8, с. 265], де *змотатися* – «фам. Швидко сходити, з'їздити і т. ін. куди-небудь і повернутися назад» [6, Т.3, с. 634]; «– Ой, твоя правда, Іван! Як дізнаються, **попруть** до тебе лавиною» [7, с. 57], де *попрути* – «фам. Рушити нестримно в якому-небудь напрямку» [6, Т.7, с. 195]; «– Нема чого більше до Києва **пхатися**» [8, с. 254], де *пхатися* – «фам. Заходити, залазити кудись (перев. нахабно)» [6, Т.8, с. 413]; «Головне – не злякай її, – задумався. – Скажи, що журналіст. Що давно стежиш за її кар'єрою. Що ніхто не розповідав про відповідальну працю депутатських помічників... Ну що я тебе вчу? Давай уже! **Греби!**» [8, с. 176], де *греbti* – «звичайно у наказовому способі; мол., крим. Іти (часто з неприємним відчуттям або не за своєю волею)» [10, с. 90]; «– Треба йти, – Ігор підвівся. – До Шанівки доведеться пішки **пиляти**, а ми ще й Килимівку не минули» [7, с. 30], де *пиляти* – «жарг. Повільно їхати або важко йти» [<https://studfile.net/preview/6266345/page:11/>]. Такі дієслова мають значний експресивний потенціал. Вони можуть виражати як безцеремонне, нетактовне ставлення до адресата (*вимітайтеся, виперлася, греби*), так досить вільну, не обмежену певними умовностями поведінку, характерну для спілкування осіб, поєднаних близькими взаємостосунками (*вишитися, змотатися, пиляти*).

Серед дієслівних експресивів трапляються багатозначні лексеми, як-от: «Він тепер має більше за усю трійцю разом, а коли Сердюк **дремене** до Брюсселя, матиме вдесятеро більше» [8, с. 267], де *дремнути* – «розм. Поспішно відправитися куди-небудь; податися» [6, Т.2, с. 411]; «– Так бігом! – наказала Ніна Іванівна, і дівча **дремнуло** чимдуж» [9, с. 35], де *дремнути* – «розм. Дуже швидко, рвучко побігти; майнути, дмухнути» [6, Т.2, с. 411]; «Отут і сталося диво, бо жінка напрочуд точно описала дії самого Консуматенка зразка тритижневої давнини, які і змусили його терміново сідати за кермо іржавого англійця з гордою назвою *Austin Mini Cooper S*, аби **дремнути** з рідного Хмельницького» [5, с. 8], де *дремнути* – «розм. //Швидко зникнути, втекти, піти

геть звідки-небудь; чкурнути» [6, Т.2, с. 411]; «– Там якийсь чоловік **крутився**... Він бачив, як дівчина з Максого «мазераті» вийшла...» [8, с. 69], де **крутитися** – «розм. Ходячи туди-сюди, постійно перебувати де-небудь, біля когось // Вештатися, тинятися» [6, Т.4, с. 375]; «– Ні, **крутисся** вже по хаті. Піду» [7, с. 12], де **крутитися** – «перен., розм. Постійно займатися різними справами, клопотатися чимось, шукаючи виходу з біди, труднощів» [6, Т.4, с. 375], «Катерина з Людкою **пленталися** позаду всіх і за розпорядженням Залусківського тягли важкі торби з харчами для батюшки й тіток-півчих» [7, с. 27], де **плентатися** – «розм. Іти, їхати, пересуватися повільно, через силу» [6, Т.6, с. 575]; «Макс **плентався** позаду, усе сподівався на Любин дзвінок, який поставив би крапку в нічному божевіллі» [8, с. 84], де **плентатися** – «розм. Іти, їхати куди-небудь (звичайно далеко або неохоче)» [6, Т.6, с. 575]; «І якби хтось спробував знайти адресу Володимира Сердюка за довідкою, то **приплентався** б до звичайної багатоповерхівки на околиці Києва...» [8, с. 66], де **приплентатися** – «розм. Прийти, прибути куди-небудь, блукаючи; приплудитися» [6, Т.7, с. 710]; «Може, якось воно й пронесе. Якщо Ромка до батька не **приплентається**...» [7, с. 1], де **приплентатися** – «розм. // Прийти, прибути куди-небудь (несхвально)» [6, Т.7, с. 710]; «Близько полудня до землянки **припленталася** п'яна Славка» [7, с. 77], де **приплентатися** – «розм. Прийти куди-небудь, рухаючись повільно, через силу» [6, Т.7, с. 710]; «Поминальні столигнулися у дворі під вишнями. Шанівці **товклися** поруч. Не сідали» [7, с. 31], де **товктися** – «розм. Перебуваючи де-небудь, топтатися на місці або ходити в різних напрямках на невеликому просторі» [6, Т.10, с. 164]; «Та у приймальні другого секретаря **товкся** головний комсомолец області Ростислав Коноваленко» [8, с. 64], де **товктися** – «перен. Перебувати в кого-небудь довгий час; стирчати» [6, Т.10, с. 164]; «Катерина якраз у рожевому скляному пальті по хаті **швендяла**. І туди! І сюди! І до дзеркала!» [7, с. 17], де **швендяти** – «розм. Ходити туди-сюди (перев. без певної мети, без потреби); тинятися» [6, Т.11, с. 428]; «– Оце такої! – не повірила Маруся. – А де ж баба **швендяла** весь час після пожежі?» [7, с. 84], де **швендяти** – «розм. // Бродити, блукати де-небудь. // Бувати де-небудь з певною

метою» [6, Т.11, с. 428]; «– *Кинь це кляте відро! Без того погано, ще ти з порожніми відрами швендяєш!*» [7, с. 24], де *швендяти* – «розм.// Іти кудись, прямувати, рухатися в певному напрямку» [6, Т.11, с. 428]. Такий широкий набір предикатів, що обслуговують поняття руху, свідчить про великі можливості мови передавати різноманітні конотації.

Зрідка багатозначні лексеми залежно від контексту виражають протилежні значення, пор.: «*Нормальні люди зверху вниз Андріївським спускаються, а Люба з Макаром і Гоциком наверх почимчикували*» [8, с. 23], «*Завмерла, дивилася на красунчика: спокійно чимчикував собі до автівки*» [5, с. 24], де *чимчикувати* – «розм. Іти (перев. повільно); плестися» [6, Т.11, с. 324]; «*Ряба курка – руда із чорним та білим – кинула дурне діло, почимчикувала у смородину й аж шию скрутила – ти ба, у траві під кущем червоніє велика гладка, мов полірована, кулька*» [9, с. 3], де *чимчикувати* – «розм. Іти швидко, поспішно, часто ступаючи» [6, Т.11, с. 324].

Зібраний фактичний матеріал уможливив виділення семантичних груп експресивних дієслів на позначення руху:

інтенсивність руху:

- повільний рух: *брьохати, пиляти, плентатися, посунути, чвалати, човгати;*
- швидкий рух: *відсахнутися, гайнути, ганяти, гасати, дременути, зірватися, змотатися, перти, підскочити, погнати, рвонути, ушитися (вшитися), чесати, чкурнути, шмигнути.*

напрямок руху:

- рухатися в різних напрямках або пересуватися з місця на місце на невеликому просторі: *вештатися, ганяти, гасати, крутитися, товктися, топтатися, швендяти;*
- доходити або заходити куди-небудь, з'являтися: *ввалитися, доплентатися, заскочити, підскочити, попхатися, приплентатися, прискакати, припхатися, пхатися, сунути;*

- виходити звідки-небудь або піти в певному напрямку: *вивалити, вимітатися, гребти, злиняти, зриватися, линяти, поперти, попхатися, ушитися (вшитися).*

Найтонших смислових відтінків дієсловам надають префікси, пор.: «*Це ж треба, щоби Ганин Льошка в інституті відучився, у армії відслужив і тільки на два дні до матері в Рокитне **заскочив**, бо на якесь комсомольське будівництво записався, а вона його враз обкрутила – чхнути не встиг!*» [9, с. 10], де *заскочити* – «розм. Заходити, забігати, заїжджати куди-небудь по дорозі ненадовго, мимохідь» [6, Т.3, с. 311], «*Сяк-так зібралася, в чоботи влізла, вийшла з дому. От-от Людка має **підскочити***» [7, с. 25], де *підскочити* – «розм. Швидко сходити, збігати, з'їздити куди-небудь або з'явитися десь ненадовго» [6, Т.6, с. 501], «*Доня зі столиці **прискаче**: – Мамо! Тату! Та киньте вже ви те хазяйство, їй-бо! Скільки можна?*» [7, с. 80], де *прискакати* – «розм. // Раптово, несподівано з'явитися де-небудь; наскочити» [6, Т.8, с. 20]; «– *Так... Швидко звідти! Ти чув? Максе! Ти мене почув? **Линяй** звідти негайно!*» [8, с. 12], де *линяти* – «крим., мол. Іти, зникати, утікати, звичайно, тихо і непомітно» [10, с. 162]; «– *Стоп, стоп, стоп! – Рома зрозумів – зараз будуть одкровення про самогубство дівчини, незрівнянного благодійника Сердюка і дядькову вдячність, яка не дозволила йому вчасно **злиняти** зі столиці*» [8, с. 202], де *злиняти* – «крим., мол. Піти, поїхати кудись, зникнути; утекти» [10, с. 126]. При цьому може змінюватися й стилістичне маркування лексеми, як-от: «*До вечора протверезіли, **попхалися** на футбол...*» [8, с. 48], де *попхатися* – «розм. Піти, податися куди-небудь» [6, Т.7, с. 243]; «*Якесь провінційне бидло. Скоріш за все, **припхалося** в центр скаржитися і всю ніч куняло біля пішохідного мосту*» [8, с. 72], де *припхатися* – «фам. «Прибути куди-небудь небажаним; припертися» [6, Т.7, с. 720].

Отже, експресивні дієслова на позначення руху в українській мові представлені значною кількістю лексем, про що свідчить вибірка з романів Люко Дашвар. Більшість складають розмовні дієслова, які переважно вжито для створення відповідного колориту мовлення персонажів. Чимало з них є

багатозначними. Лексеми з конотацією фамільярності та жаргонізми мають виразний експресивно-стилістичний потенціал, забезпечуючи вплив на емоційну сферу читача. Досліджувані дієслова-експресиви позначають як різну інтенсивність руху, так і різні його напрями. Префікси впливають зміну значення лексеми, вносять додаткові смислові відтінки. Розглянуті дієслівні експресиви на позначення руху репрезентують невичерпний потенціал української мови для вираження думок, почуттів, емоцій, а також виявляють її національну самобутність. Перспективним видається дослідження інших семантичних груп експресивних дієслів сучасної української мови.

Список літератури

1. Бойко Н. Семантична основа лексичної експресивності. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 4. С.39-54.
2. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. Київ: СИНТО, 1993. 191 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1978. 398 с.
5. Дашвар Люко. #Галябезголови: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 400 с.
6. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда / Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
7. Дашвар Люко. Село не люди. <https://book-online.com.ua/read.php?book=4157>
8. Дашвар Люко. РАЙ.центр [Текст]. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.

9. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю <https://book-online.com.ua/read.php?book=4104>
10. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 336 с.